

széles látóköre tekintélyt szerzett számára. Ez érteti meg, hogy neve miért nem merült a feledés homályába akkor sem, amikor az idealista esztétikai absztrakciók egéből egy váratlan fordulattal a kommunista mozgalom puszkaporszagú világába szállt alá, majd másfél évtizedes emigrációba kellett menekülnie. Hamvas, Béla emlékezéseiből tudjuk, hogy az ellenforradalmi korszak idején a szakma nemcsak Lukács 1919 előtti írásait tartotta számon — ezekről még Mitrovics Gyula is mindig elismeréssel nyilatkozott —, hanem újabb, marxista szellemű munkái iránt is érdeklődés mutatkozott, s nemcsak a munkásmozgalom vonzaskörében tevékenykedők csoportján belül.

Mai szemmel olvasva, a fiatal Lukács írásai már csak történeti érdekűek, s az ebben a kötetben közrebocsátott rövidebb dolgozatok esetében ez az érdek is csökkentebb, mint a bevezetőben említett terjedelmesebb munkáinál. A kiadás fontosságát persze nem redukálja, hogy elsősorban a szakközönség, a Lukács-életmű kutatói számára készült. Annál nagyobb hiba, hogy nincs tárgymutatója, amely az ilyen jellegű kötetek használatához elengedhetetlenül szükséges. Ha hovatovább azt is kockáztatom, hogy az idősebb Cato „ceterum censeo”-jaként ható mániás ismétléssel követelem minden írásom végén a szakkönyvek tárgymutatóit, akkor sem hagyom abba: a könyvkiadás e nemtörődömsége munkaórák tucatjait rabolja el tőlünk minden egyes ilyen esetben. S végtére is egyszer Karthágót is elpusztították. (*Magvető Kiadó, 1977.*)

SZERDAHELYI ISTVÁN

Domokos Mátyás: Ugyanarról másképpen

Az esszé Domokos Mátyás számára — miként tanulmánykötete címéből és tartalmából kielemezhető — kétvegyértékű műfaj: megértése és közvetítése az irodalom valóságának, Aquinoi Szent Tamás fogalmazásában: „secunda intentio”, ugyanakkor törekvés is az önelvűsésre, a formának a vers vagy a novella rangján történő teremtésére. Tudatában van annak, hogy az irodalom fogalma nem azonos a művek összegével, szervesen beletartozik a róluk alkotott kép is, hogy egy-egy alkotás csak akkor fejeződik be igazán, ha értékének, jelentőségének megfelelően épül be az irodalmi (tágasabban fogalmazva: nemzeti) tudatba. Az esszé célja tehát túlmutat anyagán, mintegy szabályozza a mű és konkretizációi viszonyát, megpróbálkozik a kétféle értékrend közelítésével. De azt is vallja, hogy a tanulmány csak akkor teljesítheti be a „secunda intentio” szerepét, ha egyszersmind „prima intentio” is — az igazság kimondásával, a logika szépségével, a szó kifejező erejével. E meg gondolás szabja meg a portrék, elemzések, vitairatok gazdag sokféleségében megtestesülő írói szándékot és módszert. Domokosra is bizvást alkalmazhatjuk a Fodor Andrásról jellemzőképp megfogalmazott terminológiát: gondolkodásmódja az „érzelmi megértés”. A szolgálat szenvedélye és a ráció öntudata egyként minősíti. A szeretet, melynek élő és halott klasszikusaink elemzése során oly sok tanújelét adja — korunkban, amikor szinte divat a legnagyobbjaink iránti kritikusi-irodalomtörténeti nyegleség —, nem szűkíti be, hanem inkább kitágítja szemlélete határait. Az esszét nem tekinti sem céltáblának, sem öngazolásnak: sohasem feledkezik bele annyira egy-egy mű belső világába, hogy ne venné közben észre fogadtatása disszonanciáit, a méltatlan csönd vagy a torzító félreértés ne ébresztené rá feladataira. De a divat mulékony pillanatainak, a mindennapok pragmatizmusának se szolgálhatja ki magát, ízlése, irodalomszeretete fölé emeli a prakticista érdekeknek.

Út, eszköz, ami által az esszé a logika művészetévé válik: a gondolkodás rugal-

massága. Domokos esetében ez — értéktudat, esztétika realitívizmusa helyett — a megközelítési módszerek változatosságát jelenti. Mikszáth Beszterce ostromában a főhős alakját, önnön sérelmével viaskodó (tehát nem donquijotei, hanem pirandellói) szerepjátszását regényalak és modell, ábrázolás és biográfia egybevetéséből érti meg. Móricz Rab oroszlánjának eszméisége úgy világosodik meg előtte, hogy szinte mikrofilológiai nyomozással deríti ki, keletkezését miképp motiválta a népi írók és Gömbös találkozásán felolvasott menükártya. A Németh László-regény, az Irgalom elemzését az íróval való beszélgetések személyes emlékeivel gazdagítja, az írói vallomásokból bontja ki a regény értelmét, emberiszony és belátás, ethosz és világ ellentmondásosságát. A Karinház-életmű egységének tételezéséhez paradox ötlet segíti hozzá: hogy humorát filozófiája magyarázza. Illés Endre prózájához műfajainak vizsgálata ad kulcsot, morális ihletettségét a műfajok „átkristályosításának” gyakorlata világítja meg. A Piliinszky-líra metafizikája — a kozmikus szomorúság, a „senki földje” döbbenete — költői nyelvének elemzésében tárul föl. Weöres életművének proteuszi, alakváltón ellentmondásos gazdagságát a dialógus szokráteszi formájával fejti meg. Domokos esszéírását az előre kész módszer feszessége, a mechanikus alkalmazás monotonája helyett a tárgyhöz igazodó gondolkodás elevensége jellemzi. Okfejtéseinek érdekessége azonban sohasem oldódik fel valamiféle öncélú, ítéleteiben megbízhatatlan eredetieskedésben, mindig megőrzi a látás és kifejezés egyértelműségét, lényegre utaló, jellegkereső, tömör pontosságigényét.

A gondolkodói rugalmasság másik vetülete azon éber mozgékonyaság, mellyel Domokos az irodalmi köztudat pozitív és negatív változásaira reagál. Ahogy például hadat üzen „az agresszív kisebbségi érzésnek”, mely a realizmus jelzőjét manapság egyre gyakrabban használja a provincializmus szinonímájaként. Bizonyítja, hogy korszerűség és realizmus nem ellentett, hanem ikerfogalmak. A regényben azért, mert „a század nagy stílus- és szemléleti forradalmárai — Proust, Joyce, Kafka vagy Camus — sem alakították át gyökeresen a regény természetét és funkcióját, mert a modern próza minden újításával együtt továbbra is a világról s az embernek a világban elfoglalt helyzetéről ad képet”. A lírában pedig azért, mert egy-egy nagy költői egyéniség — mint Nagy László, Weöres vagy Vas István példája mutatja — az objektív költészet divatja idején is hitelesítheti a költői kifejezés avultnak ítélt régi lehetőségeit, a személyiség intenzív versbéli jelenlétét éppúgy, mint az „ómódi” vallomásos élményszerűséget, a világlátás racionális fegyelmét. A mai magyar irodalom fő problémája Domokos szerint — s véleményében mi is osztozunk — nem a világirodalomtól való különbözőség vagy elmaradás, hanem a valóságábrázolás és -kifejezés beszűkülése. Ez persze nemcsak az irodalomnak gondja és felelőssége, hanem a társadalmi közegek is, melyben keletkezik. Hibázatható érte — például a lírában — a „versírő gép” ihlettől függetlenedő, mechanikus működése, de ama akusztika is, amely — például a prózában — kedvezőtlenül hat a realista irodalom megítélésére. „Míg a hatvanas, hetvenes évek társadalmá, minden jel szerint a legváltozatosabb eszközökkel — állásfoglalásokkal, határozatokkal, pályázatok meghirdetésével stb. — igyekezett ösztönözni a korfestő próza-irodalmat, ennek ellenére, s szinte törvényszerűen, mégis a valóságábrázoló, realista igényű epikának kellett ugyanezekben az években a legnagyobb, a leghevesebb ellenállással megküzdnie” — foglalja össze irodalmi közéletünk kórképét. A modernség fantomjával más téren is küzdenie kell: a magyar irodalom folytonosságának, klasszikusaink érvényének kérdésében is. Elrettentő példaként Arany János esetét idézi, akiről egy tanulmány valóságos világnézeti, művészi és mesterségbeli hibaleltárat állított össze. A klasszikusok életművét „szellemi hazának” tekinti, s folyton gazdagításáért fáradozik. Mai közműveltségünk elidegeníthetetlen elemének tartja Illyés „metafizikai honfoglalását”, Szabó Lőrinc „költői életregényét”, Weöres öngazdagító lírai szerepjátszását, Németh — azóta már irreverzibilis folyamatok következtében történeti anyaggá lett — gondolkodói teljesítményét. Művükből életet, sorsot, erkölcsöt olvashatunk. Klasszikus értékeinket persze nem konzervatív pozícióból védi, hanem a modern műveltség igényei felől. Domokos gondolatmenetében

igy kerül párhuzamba Török Gyula méltatlanul feledett remekműve, A zöldköves gyűrű Cocteau és Alain-Fournier gyermekábrázolásával, Karinthy műhelye az ayméi vagy ionescoi alkotásmóddal, Vas István „ómódi modernsége” Eliotéval, Nagy Lászlóé Garcia Lorcaéval.

Domokos esszéírása azon nagyszabású kísérletek közé tartozik, amelyek a mai magyar irodalom és irodalomtörténetünk, kritikánk közt (nem épp az előbbi hibájából) húzódként áthidalására vállalkoznak. Fikciók helyett — mint a tanulmányírás realistája — líránk, prózánk valóságos értékeiért indít hadjáratot. (Jó példája ennek a kötet két — tán legjobb — esszéje, a Vas Istvánról és Németh Lászlóról szóló.) Nem fecsérli erejét harmad-negyedrangú rutinfeladatokra, az írás számára mindig a „nunc venio ad fortissimum” pillanata. Igazi otthona tán a portré, persze a műelemzés keretében. Mintha idegen volna alkotatótól az alkotói személyiségektől függetlenített esztétikai folyamatok leírása. Domokos az esszé legjobb — racionális — hagyományainak folytatója, akiben ízlés, műveltség és logika szerencsés összhangban egyesül. (*Szépirodalmi*, 1977.)

GREZSA FERENC

Legyünk realisták...!

TORDAI ZÁDOR ESSZÉI ÉS TANULMÁNYAI

Tordai Zádor új könyvének, túl szellemes filozófiai, esztétikai, valamint eszmetörténeti elemzésein, személyes jellege és mondanivalója van. A megtett szellemi utat mutatja, a magatartás alakulását, amely nem volt mentes a küzdelmektől sem: az eszmélet küzdelmeitől. Egyszersmind egy nemzedék megtett útjáról is képet ad, s e nemzedéknek a marxista világné helyreállítását célzó törekvéseiről. Első tanulmánya, a *Jegyzetek Az ember tragédiájáról* még 1957-ben, Kolozsvárott született. A szerző korábban Gaál Gábor tanítványa volt, majd a filozófiatörténet előadója. A *Tragédia* elemzése annak a munkának a keretébe tartozott, amelyet a romániai magyar kutatók végeztek a klasszikus irodalmi örökség korszerű marxista értelmezése terén. Tordai Zádor is új értelmezésre tesz kísérletet: Ádám tragédiájának, a hit elvére alapozott emberi magatartás végső bukásának látja Madách művét. Az elemzés előterébe így az értelem képviselőjét: Lucifert kellett állítania.

Az eszme- és irodalomtörténeti elemzés mögöttes terében azonban mind erőteljesebben bontakozik ki egy másik, most már személyes jellegű eszmei folyamat. Alig rejtett vita azzal a gondolkodással és magatartással, amelyet a korszak dogmatizmusa jelentett. Vita a marxista ideológia eltorzításával, a szektariánizmus nézeteivel és gyakorlatával. Tordai a józan ész és nyilván a szerzett történelmi tapasztalatok alapján utasítja el a „hitre” épülő magatartást: a kritikai gondolkodás el-sorvasztását, a tekintélyelvűséget, a dogmatikus manipulációt. „A hit tehát — állapítja meg —, amely elkerülhetetlenül tartalmaz eszményit, tökéletest, mindig irreális, s ezért nem valósulhat meg soha. És mert hit, magába zárja a csalódást. A kettő elválaszthatatlan, ugyanannak a dolognak két arca.” A *Tragédia* elemzését személyes értelmű számvetés szövi át. Érezhető, hogy a Madách világába hatoló szerző a maga személyes eszmei konfliktusaival küzd meg, sőt a kor eszmei gondolataival számol le.

Volt ezeknek az eszmei, sőt politikai konfliktusoknak egy különös területe. Tordai Zádor a nemzetiségi kultúra s közélet körében élte át az ötvenes éveket, a